

საგადახდო (გადახდების) სისტემა და მისი მნიშვნელობა

ანოტაცია

საგადახდო სისტემის მნიშვნელობა საქართველოს მოსახლეობისთვის ნაკლებად არის ცნობილი. მოსახლეობის ნაწილისთვის ის მხოლოდ გადასახადებთან¹ ასოცირდება, რაც მცდარი წარმოდგენა

ამ სფეროზე. სტატიის მიზანია, გააცნოს რიგით მკითხველს რა არის საგადახდო სისტემა (სხვაგვარად რომ ვთქვათ „გადახდების სისტემა“), მისი მნიშვნელობა ეკონომიკაში და საზოგადოებისთვის.

შესავალი

საგადახდო სისტემები მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ფინანსურ სექტორსა და საზოგადოების ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ნებისმიერი ეკონომიკური ტრანზაქციის დასრულება, იქნება ეს საქონლისა და მომსახურების შექმნა, თუ ოპერაცია ფინანსურ ბაზარზე, დამოკიდებულია გადახდის განხორციელებაზე (Summers 2012, გვ. 27).

ფინანსურ ბაზარზე განხორციელებული ოპერაციების შესაბამისი ფულადი სახსრების გადახდები და, ასევე, ბანკთაშორისი ოპერაციები დიდი მოცულობის ტრანზაქციებია და მათ სწრაფად შესრულებას კრიტიკული მნიშვნელობა აქვს. ასეთი ტიპის გადახდები თანამედროვე ეკონომიკაში უმეტესწილად ე.წ. დროის რეალურ რეჟიმში ანგარიშსწორების სისტემების² (Real Time Gross Settlement System – RTGS System) საშუალებით ხორციელდება. საზოგადოების³ მიერ გადახდების განსახორციელებლად კი საცალო საგადახდო სისტემები და ინსტრუმენტები გამოიყენება.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თავისთავად ტერმინი „საგადახდო სისტემა“ რიგ შემთხვევებში გამოიყენება ვიწრო გაგებით, როგორც ფორმალურად საშუალება (საერთო წესებსა და სტა-

ნდარტებზე დაფუძნებული), რომლის საფუძველზეც ხორციელდება გადახდის წამოწყება/ინიცირება, დამუშავება და დასრულება⁴; თუმცა, ზოგ შემთხვევებში ეს ტერმინი გვხვდება უფრო ფართო გაგებით და მოიცავს ფინანსური ბაზრის ინფრასტრუქტურას გადახდების, ფასიანი ქაღალდებისა და დერივატივებისთვის. როდესაც საუბარი ქვეყნის საგადახდო სისტემაზე (ეროვნული საგადახდო სისტემა – National Payment System), იგულისხმება ყველა ცალკეული სისტემების, ინსტრუმენტების, საგადახდო მომსახურების პროვაიდერების, მომხმარებლებისა და საკანონმდებლო-მარეგულირებელი ნორმების ერთობლიობა (CPSS 2006, გვ. 2), რომელიც უზრუნველყოფს ქვეყანაში ფულის მიმოქცევას.

წინამდებარე სტატიაში შევხებით მხოლოდ ფულადი სახსრების საგადახდო სისტემებს (შემდგომში საგადახდო სისტემა⁵), მათ არსსა და მნიშვნელობას ეკონომიკაში. ასევე, საუბარი იქნება ელექტრონული გადახდების მნიშვნელობასა და სხვა ქვეყნებში ელექტრონული გადახდების ხელშეწყობის მიზნით გატარებულ ღონისძიებებზე.

1. „გადასახადები“ საქართველოში რეგულირდება საქართველოს საგადასახადო კანონმდებლობით, რომელიც შედგება საქართველოს კონსტიტუციის, საერთაშორისო ხელშეკრულებებისა და შეთანხმებების, საგადასახადო კოდექსის და მათ შესაბამისად მიღებული კანონქვემდებარე ნორმატიული აქტებისაგან (საქართველოს საგადასახადო კოდექსი, მუხლი 2, ნაწილი 1), ხოლო „გადახდების“ სფერო რეგულირდება „საქართველოს ეროვნული ბანკის შესახებ“ ორგანული კანონით, „საგადახდო სისტემისა და საგადახდო მომსახურების შესახებ“ საქართველოს კანონით, საქართველოს ეროვნული ბანკის პრეზიდენტის მიერ გამოცემული ნორმატიული აქტებით და სხვ. „გადახდების“ სფეროს ზედამხედველობას უწევს საქართველოს ეროვნული ბანკი;

2. იხ. RTGS სისტემაზე მეტი ინფორმაცია თავში „დიდი თანხობრივი მოცულობის გადახდების სისტემა“;

3. იგულისხმება მომხმარებელთა ერთობლიობა, რომელიც მოიცავს ფიზიკურ პირებს, კერძო იურიდიულ პირებს და სახელმწიფო ორგანიზაციებს;

4. ანუ ფულადი სახსრების გადარიცხვის სისტემა.

5. ტერმინი „საგადახდო სისტემის“ სხვა მნიშვნელობით გამოყენებისას, დაზუსტება გაკეთდება თვით ტექსტში.

საგადახდო სისტემების მნიშვნელობა და მათი რეგულირების საჭიროება

საგადახდო სისტემები წარმოადგენენ ეკონომიკური და ფინანსური ინფრასტრუქტურის მნიშვნელოვან ნაწილს. მათ ეფექტიან ფუნქციონირებას, რომელიც უზრუნველყოფს ტრანზაქციების უსაფრთხოდ და დროულად დასრულებას, შეაქვს მნიშვნელოვანი წვლილი ეკონომიკურ შედეგებში. მაგრამ, ამავე დროს, საგადახდო სისტემები შესაძლოა შეიცავდნენ მნიშვნელოვან რისკებს სისტემის მონაწილეებისათვის და წარმოადგენდნენ რისკების გადაცემის არხს ეკონომიკის ან ფინანსური სისტემის ერთი ნაწილიდან მეორეში. აღნიშნული „სისტემური რისკები“ გახდა საგადახდო სისტემების სფეროს მიმართ ცენტრალური ბანკების ინტერესის მიზეზი. (Bank of England 2000, გვ. 3).

უსაფრთხო და დაცული სისტემები აუცილებელია ფინანსური ბაზრების ფუნქციონირებისათვის. გაერთიანებული სამეფოს ცენტრალური ბანკი⁶ საგადახდო სისტემების დანიშნულებას და მათ მნიშვნელობას ასე აყალიბებს:

- საგადახდო სისტემა ოპერაციების უსაფრთხო და დროული დასრულების საშუალებას იძლევა. კომპანიები იყენებენ მას, როდესაც ყიდულობენ ან ყიდიან საქონელს და მომსახურებას⁷; ფიზიკური პირები კი – ხელფასის მისაღებად და საცალო შესყიდვებისთვის; ამ სისტემის საშუალებით მთავრობა იღებს გადასახადებს და ანაწილებს სოციალურ დახმარებებს;
- საგადახდო სისტემები საშუალებას აძლევს ერთი ბანკის მომხმარებელს, გადაურიცხოს თანხა სხვა ბანკის მომხმარებელს. ბანკებს შორის ასეთი ურთიერთკავშირის არსებობის გამო, მომხმარებელი მომსახურე ბანკის არჩევისას ყურადღებას ამახვილებს მომსახურების პირობებზე, ფასზე, ხარისხზე და სხვ. და მისთვის აღარ არის კრიტიკული, თუ რომელ ბანკში აქვთ გახსნილი ანგარიშები პირებს, რომელთაც

უნდა გადაურიცხოს თანხა ან მიიღოს მათგან ჩარიცხვები;

- ეფექტიანი საგადახდო სისტემები სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია ფინანსური ბაზრების ფუნქციონირებისათვის. ისინი გამოიყენება ფულის ბაზრის ინსტრუმენტების, ობლიგაციების, დერივატივების, ვალუტის გაცვლისა და სხვა ოპერაციებში ფულადი სახსრების ტრანზაქციების⁸ ანგარიშსწორებისთვის. ფინანსური ბაზრის მონაწილეებს ფულადი სახსრების დროულად მიღების იმედი აქვთ, რის შედეგადაც ისინი შეასრულებენ მომდევნო, დაკავშირებულ ოპერაციებს;
- ცენტრალური ბანკები იყენებენ საგადახდო სისტემებს მონეტარული პოლიტიკის ოპერაციებისთვის (Bank of England 2000, გვ. 3).

უნდა აღინიშნოს, რომ საგადახდო სისტემები განსაკუთრებულ როლს თამაშობენ ფინანსურ ბაზრებზე. აღნიშნული ბაზრის ოპერაციები ხშირად მოიცავს კომპლექსური დავალებების (ინსტრუქციების) გაცვლას, რომლებშიც წინასწარ განსაზღვრულია კავშირი გადახდის განხორციელება და ფინანსური აქტივების მიწოდებას შორის, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ფინანსური აქტივების მიწოდება (ოპერაციის დასრულება) დამოკიდებულია გადახდის განხორციელებაზე⁹. ფინანსური ბაზრების ოპერაციების შესრულებას უმოკლეს პერიოდში, დიდი თანხობრივი სიდიდისა და სწრაფი ბრუნვის გამო, კრიტიკული მნიშვნელობა აქვს. ასეთი ტრანზაქციების შეუსრულებლობამ, ზოგ შემთხვევაში კი დროულად არ შესრულებამ, შესაძლოა გამოიწვიოს ლიკვიდობისა და საკრედიტო რისკები (Summers 2012, გვ. 27), რაც საბოლოო ჯამში, შესაძლოა, სისტემურ რისკებში გადაიზარდოს.

ევროპის ცენტრალური ბანკის ყოფილი პრეზიდენტი, ჟან კლოდ ტრიშე საგადახდო სისტემას,

6. Bank of England
 7. იგულისხმება, საქონლის და მომსახურების საფასურის გადახდის ოპერაცია.
 8. ფასიანი ქაღალდების ოპერაციები ორი ტიპის ტრანზაქციისგან შედგება: უშუალოდ ფასიანი ქაღალდების ტრანზაქცია და ფულადი სახსრების ტრანზაქცია.
 9. აღნიშნული ცნობილია, როგორც ტერმინი „მიწოდება გადახდის სანაცვლოდ“ (Delivery versus Payment, ანუ DvP). ვალუტის გაცვლის ოპერაციებში, სადაც ორივე ტრანზაქცია ფულადი სახსრების გადახდის ოპერაციაა, გამოიყენება „გადახდა გადახდის სანაცვლოდ“ (Payment versus Payment, ანუ PvP) პრინციპი.

რომელიც გადახდების, ფასიანი ქაღალდებისა და დერივატივების ინფრასტრუქტურას მოიცავს, ფინანსურ ბაზრებთან და ინსტიტუტებთან ერთად ფინანსური სისტემის ძირითად კომპონენტად მიიჩნევა. გადახდები¹⁰, კლირინგი¹¹ და ანგარიშსწორება¹² ფუნდამენტალურად მნიშვნელოვანია ფინანსური სისტემის ფუნქციონირებისა და ეკონომიკურ აგენტებს შორის ტრანზაქციების განხორციელების უზრუნველყოფისთვის მთლიან ეკონომიკაში. ფინანსურ ბაზრებზე, ბაზრის ლიკვიდობა კრიტიკულად დამოკიდებულია ფულადი სახსრებისა და ფინანსური ინსტრუმენტების კლირინგისა და ანგარიშსწორების პროცესების სანდოობაზე. თუ არ ხორციელდება ამ პროცესების სწორი მართვა, მაშინ მათ თანმდევ სამართლებრივ, ფინანსურ და საოპერაციო რისკებს აქვთ პოტენციური გამოიწვიონ მნიშვნელოვანი შეფერხებები ფინანსურ სისტემაში და უფრო ფართოდ მთელს ეკონომიკაში (Trichet 2010, გვ. 16).

საერთაშორისო ანგარიშსწორების ბანკის (BIS¹³) საგადახდო და ანგარიშსწორების სისტემების კომიტეტის (CPSS¹⁴) პუბლიკაციაში „ცენტრალური ბანკის ოვერსაითი საგადახდო და ანგარიშსწორების სისტემებზე“ აღნიშნულია, რომ კარგად მოწყობილი¹⁵ და მართული სისტემები ხელს უწყობს ფინანსური სტაბილურობის შენარჩუნებას ფინანსური კრიზისის თავიდან აცილების ან შეკავების გზით და ასევე, ხელს უწყობს ანგარიშსწორების გაურკვევლობისა და მისი ღირებულების შემცირებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, საგადახდო სისტემები შესაძლოა მოქმედებდნენ როგორც ეკონომიკური აქტივობის

დამაბრკოლებელი გარემოება (CPSS 2005, გვ. 1). ამგვარად, საგადახდო და ანგარიშსწორების სისტემები გადამწყვეტ როლს თამაშობენ საბაზრო ეკონომიკაში და ყოველთვის არიან ცენტრალური ბანკების ყურადღების არეში, რადგანაც ცენტრალური ბანკის ფუნქციების შესრულება, კერძოდ კი, ფინანსური სტაბილურობის უზრუნველყოფა და მონეტარული პოლიტიკის განხორციელება, მჭიდრო კავშირშია საგადახდო სისტემების უსაფრთხო, მდგრად და ეფექტიან ფუნქციონირებასთან¹⁶.

საგადახდო სისტემას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებისთვის, რადგან ის საშუალებას აძლევს მომხმარებელს განახორციელოს და მიიღოს გადახდები ანგარიშების (მათ შორის არატრადიციული ანგარიშების¹⁷) გამოყენებით, საიმედო და მოსახერხებელი გზით და მისაღებ ფასად. რაც უფრო ფართოა საგადახდო სისტემის დაფარვის არეალი და ამავე დროს მარტივია გამოსაყენებლად მომხმარებლისთვის გადახდების განსახორციელებლად, მით უფრო მეტია სისტემის წვლილი ეკონომიკის ეფექტურობასა და ეფექტიანობაში (Summers 2012, გვ. 27).

არსებობს კვლევები, რომლებიც ეკონომიკაში ელექტრონული გადახდების მნიშვნელობაზე მიუთითებენ. კერძოდ, კვლევები ასაბუთებენ, რომ ელექტრონული გადახდების ზრდა ქვეყნის ეკონომიკურ აქტივობას უწყობს ხელს და, ასევე, „ჩრდილოვანი ეკონომიკის“¹⁸ შემცირებას განაპირობებს¹⁹.

10. გადახდა მკაცრი გაგებით, არის თანხის გადარიცხვა, რომლითაც ხდება გადამხდელის ვალდებულების შესრულება მიმღების მიმართ. თუმცა, ტექნიკური ან სტატისტიკური მიზნებისთვის, ის ხშირად გამოიყენება, როგორც სინონიმი „ტრანსფერ ორდერის“ (ECB 2009, გვ. 20) ან „საგადახდო დავალებას“.

11. კლირინგი არის საგადახდო დავალებას ან ფასიანი ქაღალდების ინსტრუქციის სისტემაში გადაცემის, შედარების, ზოგ შემთხვევაში მათი დადასტურების პროცესი ანგარიშსწორებამდე, ასევე, შესაძლოა მოიცავდეს საგადახდო დავალებების ურთიერთგაქვითვის (ნეტინგის) და საბოლოო ანგარიშსწორების პოზიციების დადგენის პროცესს (BIS 2003, გვ. 13).

12. ანგარიშსწორება - ოპერაცია, რომლის შედეგადაც ხდება ფულადი სახსრებისა ან ფასიანი ქაღალდების ტრანსფერთან დაკავშირებული ვალდებულებების დაკმაყოფილება ორ ან მეტ მხარეს შორის (BIS 2003, გვ. 45);

13. Bank for International Settlement

14. Committee on Payment and Settlement Systems. 2014 წლის 1 სექტემბრიდან ამ კომიტეტს გადაერქვა სახელი და ეწოდება საგადახდო და ბაზრების ინფრასტრუქტურის კომიტეტი (Committee on Payments and Market Infrastructures CPMI)

15. იგულისხმება სისტემის დიზაინი

16. საგადახდო სისტემების უსაფრთხო, მდგრადი და ეფექტიანი ფუნქციონირების ხელშეწყობა ცენტრალური ბანკების ერთ-ერთ ფუნქციად ჩამოყალიბდა.

17. არატრადიციული ანგარიშებად მიიჩნევა ელექტრონული ფულის ინსტრუმენტები

18. „ჩრდილოვანი ეკონომიკა“ არის ლეგალური საქმიანობა, რომლის აღრიცხვა/დეკლარირება/ ანგარიშგება არ ხორციელდება პირის მიერ. აღნიშნული არ მოიცავს არალეგალურ საქმიანობას (A.T. Kearney Inc 2010, გვ.2).

19. იხილეთ დაწვრილებით ქვეთავში „საცალო საგადახდო სისტემა და მისი როლი ეკონომიკაში“

რეგულირებადი საგადახდო სისტემები

როგორც აღინიშნა, არსებობს სისტემები, რომელთა შეფერხებებმა შესაძლოა ფინანსურ სექტორში სისტემური რისკები გამოიწვიონ. ასეთ სისტემებს „სისტემურად მნიშვნელოვან სისტემებს“ უწოდებენ. თუმცა არსებობენ სისტემები, რომლებიც ვერ გამოიწვევენ სისტემურ რისკებს, მაგრამ წარმოადგენენ საზოგადოებისთვის მნიშვნელოვან სისტემას. ასეთი სისტემები „სოციალურად მნიშვნელოვანი სისტემების“ სახელწოდებითაც გვხვდებიან. ცენტრალური ბანკების ზედამხედველობის/ოვერსაიტის სფეროს საზღვრები განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით (მაგ. დიდი თანხობრივი მოცულობის საგადახდო სისტემები, ფასიანი ქაღალდების ანგარიშსწორების სისტემები, საცალო საგადახდო სისტემები, საგადახდო ინსტრუმენტები); თუმცა „სისტემურად მნიშვნელოვანი სისტემების“ გარდა, შეიმჩნევა ყურადღების ზრდის ტენდენცია საცალო საგადახდო სისტემების

ეფექტიანობისა და მათი როლის მიმართ (WB 2008, გვ. 1). შესაბამისად, გარკვეულწილად საცალო საგადახდო სისტემები და ინსტრუმენტები ცენტრალური ბანკების რეგულირების ქვეშ ხვდებიან.

საგადახდო სისტემების მფლობელები და ოპერატორები არიან როგორც ცენტრალური ბანკები, ისე კერძო სუბიექტები. არის შემთხვევები, როდესაც კერძო სუბიექტების საგადახდო სისტემებს მონოპოლური მდგომარეობა უკავიათ ქვეყანაში და თვითონ საზღვრავენ სისტემასთან წვდომის კრიტერიუმებს, ასევე ფასს. ვინაიდან ეკონომიკის დამოკიდებულება საგადახდო სისტემაზე ძალიან დიდია და ასევე დიდია საზოგადოების მოთხოვნა მათ მიმართ, მნიშვნელოვანია მათზე ოვერსაიტის განხორციელება და მათთვის გარკვეული ჩარჩოს განსაზღვრა, რათა მოხდეს საზოგადოების მოთხოვნების გათვალისწინება (Summers, გვ. 28).

ჩანართი N1. BIS-CPMI – სტანდარტების განმსაზღვრელი საგადახდო სისტემების სფეროში

საგადახდო სისტემების მნიშვნელობიდან გამომდინარე, გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაწყებული ცენტრალური ბანკების მიერ, ხოლო მოგვიანებით სხვა რეგულატორებისა და მონაწილეების მიერ, დიდი ყურადღება დაეთმო საგადახდო და ფასიანი ქაღალდების ანგარიშსწორების სისტემების დიზაინსა და მათი ოპერირების საკითხების შესწავლას.

1980 წელს G10 ქვეყნების ცენტრალური ბანკის მმართველებმა ჩამოაყალიბეს საგადახდო სისტემების ექსპერტების ჯგუფი, რომელთა პირველი ნაშრომებიდან ერთ-ერთი იყო G10 ქვეყნების საგადახდო სისტემების განვითარების მიმოხილვა, რომელიც ცნობილი გახდა როგორც „წითელი წიგნები“²⁰.

1990 წელს G10 ქვეყნების ცენტრალური ბანკების მმართველებმა დააფუძნეს საგადახდო და ანგარიშსწორების სისტემების კომიტეტი (Committee on Payment and Settlement Systems - CPSS), რომელმაც გადაიბარა და გააფართოვა საგადახდო სისტემების ექსპერტების ჯგუფის საქმიანობა. აღნიშნული კომიტეტი ცენტრალური ბანკების ერთ-ერთი²¹ მუდმივმოქმედი კომიტეტია, რომელიც ანგარიშვალდებული იყო G10 ქვეყნების ცენტრალური ბანკების მმართველებთან. შემდგომში, 1997-1998 და 2009 წლებში, კომიტეტის წევრების შემადგენლობა გაფართოვდა და შეადგინა 25 ცენტრალურ ბანკს. ამჟამად კომიტეტი ანგარიშვალდებულია GEM-ის (the Global Economy Meeting) მმართველებთან. იმის გათვალისწინებით, რომ აღნიშნული კომიტეტი წარმოადგენს სტანდარტების განმსაზღვრელს როგორც საგადახდო, ასევე ფინანსური ბაზრების ინფრასტრუქტურის სფეროში, 2013 წელს განხორციელდა კომიტეტის უფლებამოსილების გადახედვა მისი გაფართოების მიზნით, რის შედეგად კომიტეტს გადაეწვა

20. „წითელი წიგნი“ დეტალურად აღწერს ქვეყნის საგადახდო, კლირინგისა და ანგარიშსწორების სისტემებს და გათვლილია ისეთ მკითხველზე, რომელსაც აქვს გარკვეული ცოდნა საგადახდო სისტემებზე, მაგრამ მისთვის უცნობია კონკრეტული ქვეყნის საგადახდო მოწყობა.

21. სხვა მუდმივმოქმედი კომიტეტები არიან ბაზელის კომიტეტი საბანკო ზედამხედველობაზე და კომიტეტი გლობალური ფინანსური სისტემის.

სახელი და 2014 წლის 1 სექტემბრიდან საგადახდო და ბაზრების ინფრასტრუქტურის კომიტეტი ეწოდება (Committee on Payments and Market Infrastructures CPMI).

2012 წლის აპრილში, მაშინდელი საგადახდო და ანგარიშსწორების სისტემების კომიტეტი (CPSS) და ფასიანი ქაღალდების კომისიების საერთაშორისო ორგანიზაციის ტექნიკურმა კომიტეტმა (the Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions - IOSCO) გამოაქვეყნა ანგარიში სტანდარტების შესახებ, სახელწოდებით „ფინანსური ბაზრის ინფრასტრუქტურის პრინციპები“ (PFMIs). ახალმა სტანდარტებმა ჩაანაცვლა არსებული სამი სტანდარტი: „სისტემურად მნიშვნელოვანი საგადახდო სისტემების ძირითადი პრინციპები“ (CPSS, 2001); რეკომენდაციები ფასიანი ქაღალდების ანგარიშსწორების სისტემებისთვის (CPSS-IOSCO, 2001); და რეკომენდაციები ცენტრალური კონტრაგენტებისთვის (CPSS-IOSCO, 2004). CPSS და

IOSCO-მ გაამკაცრა და ჰარმონიზაციაში მოიყვანა აღნიშნული სამი სტანდარტი, რაც გამოიხატება მინიმალური მოთხოვნების გამკაცრებაში, უფრო დეტალური სახელმძღვანელოს შემუშავებასა და სტანდარტების გავრცელების არეალის გაფართოებაში, რომელიც ფარავს ახალი რისკების მართვის სფეროებსა და ახალი ტიპის FMIs.

„ფინანსური ბაზრის ინფრასტრუქტურის პრინციპები“ (PFMIs) არის 12²² ძირითადი სტანდარტის ნაწილი, რომელსაც საერთაშორისო საზოგადოება განიხილავს მნიშვნელოვნად ფინანსური სტაბილურობის გაძლიერებისა და შენარჩუნებისთვის. როგორც ასეთი, PFMIs გამოყენებული იქნება საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის ერთობლივი მისიების („ფინანსური სექტორის შეფასების პროგრამის“²³ და „სტანდარტებისა და კოდექსის დაცვაზე ანგარიშების“²⁴) ფარგლებში.

საგადახდო სისტემების ტიპები

საგადახდო სისტემების ტიპი და სტრუქტურა განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით, რაც გამოწვეულია როგორც ისტორიული მიზეზებით, ასევე ქვეყნის სამართლებრივი, რეგულატორული და ინსტიტუციური მოწყობით (Kokkola 2010). საგადახდო სისტემები, მათ მიერ განხორციელებული ტრანზაქციების სიდიდის მხრივ, ძირითადად ორ კატეგორიად შეიძლება დაიყოს: დიდი თანხობრივი მოცულობის გადახდების სისტემა (Large Value Payment System - LVPS) და საცალო გადახდების სისტემა, რომელიც განკუთვნილია მცირე მოცულობის თანხების გადახდებისთვის.

- **დიდი თანხობრივი მოცულობის გადახდების სისტემა**

ფინანსურ ინსტიტუტებს შორის მუდმივად ხორციელდება სხვადასხვა ოპერაციები, რომელთა შორის, საგადახდო სისტემების თვალსაზრისით,

გამოიყოფა ფულადი და სავალუტო ბაზრების ტრანზაქციები. ორივე ბაზრის ოპერაციების ანგარიშსწორება, როგორც წესი, ხდება დროის რეალურ რეჟიმში ანგარიშსწორების სისტემაში, რომელიც LVPS-ებს შორის ყველაზე გამორჩეული სისტემაა.

საგადახდო და ანგარიშსწორების სისტემების კომიტეტი თავის 1997 წლის რეპორტში მიუთითებდა ქვეყნების მხოლოდ მცირე ჩამონათვალს, სადაც ფუნქციონირებდა RTGS სისტემა და აღნიშნავდა ასეთი სისტემის დანერგვის მნიშვნელობაზე. მსოფლიო ბანკის 2010 წლის კვლევის²⁵ მონაცემებით, კვლევაში მონაწილე 139 ქვეყნიდან უკვე 116²⁶-ში ფუნქციონირებდა ასეთი სისტემა.

საგადახდო სისტემებში წარმოშობილი რისკების შემცირება გარკვეული ფაქტორებით არის შესაძლებელი, რომელთა შორის არის სისტემაში შესული გადახდის ისეთი მდგომარეობა, როდესაც ის არის უპირობო (unconditional) და მისი გამოთხოვა

22. FSB-ის ვებ-გვერდზე მითითებულია 14 ძირითადი პრინციპი

23. Financial Sector Assessment Programme (FSAP)

24. Reports on the Observance of Standards and Codes (ROSC)

25. The Global Payment Systems Survey 2010

26. საქართველოში RTGS სისტემა 2001 წლიდან არსებობს

დაუშვებელია (irrevocable). გადახდების აღნიშნული დაცვა, კანონმდებლობებში მოცემულია, როგორც გადახდის და ანგარიშსწორების საბოლოობის პრინციპი. აღნიშნული გულისხმობს, რომ გადამხდელს და მიმღებს აქვთ სრული რწმუნება, რომ გადარიცხული ფულადი სახსრების გამოყენება შესაძლებელია ყოველგვარი შიშის/მოლოდინის გარეშე, რომ ეს ფულადი სახსრები იქნას გამოთხოვილი²⁷ ან სხვაგვარად შეზღუდული²⁸. RTGS სისტემა ტექნიკურად უზრუნველყოფს გადახდების უპირობო და გამოუთხოვად ანგარიშსწორებას უწყვეტად დღის განმავლობაში. საქართველოს კანონმდებლობა, კერძოდ 2012 წლის მაისში მიღებული საქართველოს კანონი „საგადახდო სისტემისა და საგადახდო მომსახურების შესახებ“ განსაზღვრავს გადახდის გამოთხოვის დაუშვებლობისა და მისი უპირობო ხასიათის პრინციპებს, რითაც საქართველოში ფუნქციონირებად მნიშვნელოვან საგადახდო სისტემებში შესრულებული გადახდის ოპერაციები დაცულია მესამე პირებისაგან, მათ შორის ლიკვიდატორისაგან, გაკოტრების მმართველისა და დროებითი ადმინისტრატორისაგან, ასევე ადმინისტრაციული და სასამართლო ორგანოებისაგან.

RTGS სისტემათა უმეტესობა, 2010 წლის მსოფლიო ბანკის კვლევის საფუძველზე, წარმოადგენს დაცულ სისტემებს, რომელთა დიზაინი შექმნილია საერთაშორისო სტანდარტებისა და საუკეთესო პრაქტიკის გათვალისწინებით, რაც გულისხმობს, რომ გარდა ზემოთ აღნიშნული ანგარიშსწორების საბოლოობის უზრუნველყოფისა, სისტემებში გათვალისწინებულია ასევე ისეთი მნიშვნელოვანი კომპონენტები, როგორებიცაა: ა) სისტემის მონაწილეებისთვის ცენტრალური ბანკების ლიკვიდობის საშუალებების ხელმისაწვდომობა (RTGS სისტემების 90%), რომელთა საშუალებით უზრუნველყოფილია გადახდის ნაკადების მართვა შეუფერხებლად დღის განმავლობაში. ამავე დროს, ამ შემთხვევების 90%-ში ცენტრალური ბანკების მიერ მოითხოვება მაღალი ხარისხის გირაო; ბ) ოპტიმიზაციის საშუალება, როგორიცაა სისტემაში გადახდის რიგები, არსებობს სისტემების 88%-ში; გ) როგორც კვლევა აჩვენებს, სისტემის ოპერატორებისთვის, საოპერაციო რისკების მართვა

წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე პრიორიტეტულ საკითხს, რის შედეგადაც გაუმჯობესებულია სისტემის აღდგენისა და ბიზნეს უწყვეტობის ღონისძიებები.

საქართველოში RTGS სისტემა 2001 წლიდან არსებობს. ამ პერიოდისთვის მსოფლიოს მხოლოდ 37 ქვეყანაში არსებობდა ამ ტიპის სისტემა. პირველი RTGS სისტემის შექმნა 1918 წლით თარიღდება (აშშ), ხოლო მომდევნო სისტემის შექმნა 1987 წლით არის ცნობილი (შვეიცარია) (WB 2010)²⁹. საქართველოში არსებული RTGS სისტემის მფლობელი და ოპერატორი საქართველოს ეროვნული ბანკია. ამჟამად ფუნქციონირებადი სისტემა 2010 წლის დეკემბრის თვეში დაინერგა, რომელიც მოიცავს თანამედროვე სისტემებისთვის დამახასიათებელ ყველა ზემოთ ხსენებულ უპირატესობას/საშუალებას. აღნიშნული სისტემა წარმოადგენს ჰიბრიდულ სისტემას, რომელიც ამუშავებს არა მხოლოდ მსხვილ გადახდებს, არამედ მცირე თანხობრივი მოცულობის გადახდებსაც. მათი დამუშავება განსხვავებულ რეჟიმში ხდება; კერძოდ, მსხვილი გადახდები სისტემას მიეწოდება ინდივიდუალურად, ხოლო მცირე გადახდები ჯგუფდება და დასამუშავებლად სისტემას პაკეტებად მიეწოდება. მიუხედავად ამისა, ყველა გადახდის ოპერაციის ანგარიშსწორება დროის რეალურ რეჟიმში ხდება (NBG 2014).

მსოფლიო ბანკის 2010 წლის კვლევამ აჩვენა, რომ თანამედროვე, დაცული და ეფექტიანი დიდი თანხობრივი მოცულობის გადახდების სისტემის დანერგვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით ხასიათდება მაღალი და საშუალოზე მაღალი შემოსავლების³⁰ ქვეყნები (საქართველო მიეკუთვნებოდა საშუალოზე დაბალი შემოსავლების ქვეყნებს, თუმცა როგორც აღინიშნა, საქართველოს ეროვნული ბანკის მიერ დანერგილია თანამედროვე სისტემა). RTGS სისტემის დანერგვის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით EAP (აღმოსავლეთ აზიისა და წყნარი ოკეანის) რეგიონი გამოირჩევა. ასევე იკვეთება ქვეყნები/რეგიონები (ეთიოპია, მალავი, ზამბია, კონგო, ჰაპუა ახალი გვინეა, ავღანეთი, სურინამი, სომხეთი, ტაჯიკეთი, და სხვა), სადაც პირველად ინერგება ან ხდება არსებული სისტემების ჩანაცვლება თანამედროვე სისტემებით (NBG 2014³¹).

27. კანონმდებლობით დაცულია „გადახდის გამოთხოვის დაუშვებლობის“ პრინციპით

28. კანონმდებლობით დაცულია „გადახდის უპირობობის“ პრინციპით

29. მსოფლიო ბანკის 2010 წლის კვლევის საფუძველზე.

30. იგულისხმება შემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე (წყარო:WB)

31. აღნიშნული ქვეყნების ცენტრალური ბანკები მსოფლიო ბანკისა და სისტემის მწარმოებლის რეკომენდაციით ეწვივნენ ეროვნულ ბანკს RTGS სისტემის დანერგვის გამოცდილების გაზიარების მიზნით (წყარო: ეროვნული ბანკის ოფიციალური ვებ-გვერდი).

• **საცალო გადახდების სისტემა და მისი როლი ეკონომიკაში**

სტატიის „ინოვაციები საცალო გადახდებში“ ავტორები (H. Natarajan³², H. Baijal³³) მიიჩნევენ და ასაბუთებენ სხვადასხვა კვლევების საფუძველზე³⁴, რომ საცალო გადახდები ხელს უწყობს ეკონომიკის აქტივობას და ვაჭრობის ზრდას. ადგილობრივი საცალო გადახდების სისტემის დიზაინსა და ფუნქციონირებას შესაძლოა უდიდესი ზეგავლენა ჰქონდეს ეროვნული საგადახდო სისტემის უსაფრთხო-

ებასა და ეფექტიანობაზე.

საცალო საგადახდო სისტემები ჩვეულებრივ ამუშავებს დიდი რაოდენობის მცირე თანხიან გადახდებს, რომელიც უზრუნველყოფს გადახდების მიმართ მომხმარებლების მრავალფეროვანი მოთხოვნების დაკმაყოფილებას და ხელს უწყობს ქვეყნის ეკონომიკურ აქტივობას. უკვე საყოველთაოდ არის აღიარებული, რომ ნაღდი ფულიდან ელექტრონულ გადახდის მეთოდებზე გადასვლა ეკონომიკური ზრდის ხელშემწყობია (Summers, Natarajan, Baijal 2012, გვ. 145-146).

ჩანართი N2. საცალო გადახდების გავლენა ეკონომიკაზე (კვლევების შედეგები)

1. Moody's Analytics "The Impact of Electronic Payments on Economic Growth" March 2010.

როგორც კვლევამ აჩვენა (შერჩეული 51 ქვეყნის მაგალითზე, რომელთა ჯამური მშპ შეადგენს მსოფლიო მშპ-ს 91%-ს), ელექტრონულმა გადახდებმა, კერძოდ კი საგადახდო (საკრედიტო და სადებეტო) ბარათებმა გამოიწვია კერძო მოხმარების გაზრდა 1.1 ტრილიონით, რაც მშპ-ს დამატებითი 0.2%-იანი ზრდაა 2003-2008 პერიოდის განმავლობაში. ეს დამატებითი ზრდა მიაკუთვნეს კერძო მოხმარების ხარჯების (PCE – Private Consumption Expenditures) ზრდას, რის მიზეზად ელექტრონული გადახდების სიმარტივე და მოხერხებულობა დასახელდა, რამაც თავის მხრივ გააუმჯობესა კომერციის ეფექტიანობა. მაღალი ეფექტიანობა ზრდის მოხმარებას, რაც იწვევს მარაგების შემცირებას, წარმოებისა და დასაქმების ზრდას. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ელექტრონული გადახდები იწვევს მოხმარების დანახარჯების გაზრდას, რაც ეკონომიკაში მულტიპლიკატორის ეფექტს ქმნის (Summers, Natarajan, Baijal 2012, გვ. 145) (Moody's Analytics 2010, გვ. 1-3).

2. Moody's Analytics "The Impact of Electronic Payments on Economic Growth" Feb 2013.

Moody's Analytics-ის მიერ შესწავლილ იქნა 56 ქვეყანის (რომელთა ჯამური მშპ შეადგენს მსოფლიო მშპ-ს 93%-ს) ხუთი წლის მონაცემები (2008-დან 2012 წლამდე პერიოდის). დაადგინეს, რომ: ა) ელექტრონული გადახდის ფართო გამოყენებამ გამოიწვია დანამატი მშპ-ში \$ 983 მილიარდის ოდენობით (რეალურ აშშ დოლარში); ბ) ბარათების გამოყენებამ გაზარდა მოხმარება საშუალოდ 0,7%-ით; გ) ამ მოხმარებამ შეუწყო ხელი მშპ-ს დამატებით ზრდას საშუალოდ 0.17 პროცენტული პუნქტით წელიწადში. ასევე აღნიშნავენ, რომ რეალური გლობალური მშპ-ს ზრდა საშუალოდ 1.8% იყო ამ პერიოდში. ბარათების გამოყენების ზრდის გარეშე, აღნიშნული ზრდა 1.6% იქნებოდა. აქვე აღნიშნულია, რომ ბარათების გამოყენებას უფრო დიდი წვლილი შეაქვს განვითარებადი ქვეყნების მშპ-ში; კერძოდ, დამატებითი 0.8%, ხოლო განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი 0.3%-ია. (Moody's Analytics 2013, გვ. 3)

3. ბრაზილიის ცენტრალური ბანკის კვლევის მიხედვით, ყველა ტიპის ინსტრუმენტით გადახდის განხორციელების ჯამური წლიური ხარჯი წარმოადგენს ქვეყნის მშპ-ს დაახლოებით 3%-ს ქვეყნის მშპ-ს 3%-ს და სრული მიგრაცია გადახდის ქალაქის ინსტრუმენტებიდან ელექტრონულ ინსტრუმენტებზე გამოიწვევს დანაზოგს მშპ-ს 1%-ის ოდენობით (Summers 2012, გვ. 145).

4. სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების შეფასებით, ნაღდი ფულის მართვის ხარჯები დაახლოებით მშპ-ს დაახლოებით 0.29%-დან 2.23%-ს შეადგენს. (Summers 2012, გვ. 146)

5. ნიდერლანდების ცენტრალური ბანკის (DNB) კვლევამ აჩვენა, რომ ელექტრონული გადახდები არის ნაკლებ ხარჯიანი, ვიდრე ნაღდი ფულის გამოყენება გადახდებისთვის და 1990-2004 პერიოდისთვის ნაღდი ფულის ჩანაცვლებამ საგადახდო ბარათებით, საცალო გადახდების მთლიანი ხარჯები 6%-ით შემამცირა. (Summers, 2012 გვ.145-146)

32. საგადახდო სისტემების უფროსი სპეციალისტი, მსოფლიო ბანკი

33. 2012 წლამდე იყო საგადახდო სისტემების უფროსი სპეციალისტი, მსოფლიო ბანკი

34. ჩანართში N1 (საცალო გადახდების გავლენა ეკონომიკაზე (კვლევების შედეგები)), მოყვანილია იმ კვლევების შედეგებიც, რომლებზეც ეყრდნობიან მოცემული სტატიის ავტორები.

ნაღდი ფულითა და ქალაქის საგადახდო ინსტრუმენტებით (ჩეკებით) გადახდა დომინირებს ისეთ ქვეყნებში, სადაც ნათლად გამოხატული ალტერნატივა ელექტრონული გადახდებისთვის არ არსებობს (Summers, Natarajan, Baijal 2012, გვ. 146). ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში ჩეკებით გადახდა არ ხორციელდებოდა. მიზეზი შესაძლოა შემდეგი იყოს: პირველ ყოვლისა, როდესაც სხვა ქვეყნებში პოპულარული იყო ჩეკებით გადახდა და არსებობდა შესაბამისი ინფრასტრუქტურა, საბჭოთა ქვეყნებში ასეთი ინსტრუმენტი არ არსებობდა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, საზოგადოებაში გადახდების მიმართ გაჩენილი მოთხოვნების დაკმაყოფილება პირველ რიგში ხორციელდებოდა ნაღდი ფულის საშუალებით, ხოლო ელექტრონული ფორმის გადახდებისას – საკრედიტო ტრანსფერებით (საბანკო გადარიცხვის საკრედიტო ფორმა), რომელსაც შემდგომში დამატა საგადახდო (ძირითადად, სადებეტო) ბარათები. ჩეკებით ანგარიშსწორება რთული საკლირინგო ინფრასტრუქტურის არსებობას მოითხოვდა. გარდა ამისა, ჩეკების ანგარიშსწორებასთან მაღალი საკომისიო, შესრულების შედარებით დიდი დრო და მაღალი რისკებია დაკავშირებული, რაც აიძულებს ქვეყნებს ჩეკებით ანგარიშსწორების შემცირებისა და გაუქმებისაკენ. ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ პოსტ-საბჭოთა ქვეყნებში არჩევანი ბუნებრივად გაკეთდა ნაკლები რისკების მატარებელ ინსტრუმენტებზე (საკრედიტო ტრანსფერებსა და საგადახდო ბარათებზე).

ისეთ ქვეყნებში, სადაც წარმოდგენილია ინფრასტრუქტურა ელექტრონული გადახდებისთვის, მაგრამ მაინც დომინირებს ნაღდი ფულით გადახდები, მნიშვნელოვანია ეფექტიანი ხელშემწყობი სტრატეგიის არსებობა მომხმარებელთა ცნობიერების ამაღლებისთვის და მათ მიერ ელექტრონული ინსტრუმენტების გამოყენების წახალისებითვის; ეს კი თავის მხრივ, ხელს უწყობს საგადახდო ინსტრუმენტების მიმართ ნდობის გამყარებას (Summers, Natarajan, Baijal 2012, გვ. 146).

არსებობს კვლევები, რომლებიც ელექტრონულ (უნაღდო) გადახდებსა და ჩრდილოვანი ეკონომიკის ურთიერთკავშირს ეხება. კერძოდ, A.T. Kearney, Inc.-ის პუბლიკაციაში „ჩრდილოვანი ეკონომიკა ევროპაში“ (A.T. Kearney Inc, 2010 და A.T. Kearney-Inc, 2013) ქვეყნების ჩრდილოვანი ეკონომიკის წილი (მშპ-ს %) შედარებულია ერთ სულ მოსახლეზე

განხორციელებული ელექტრონული გადახდების რაოდენობასთან, რის საფუძველზეც აღმოაჩინეს ძლიერი კორელაცია ამ ორ მაჩვენებელს შორის; კერძოდ, რაც უფრო მეტია ქვეყანაში ელექტრონული გადახდები, მით უფრო ნაკლებია ჩრდილოვანი ეკონომიკა. პროფესორი ფრიდრიხ შნაიდერის³⁵ კვლევით დადგენილია, რომ სულ მცირე ზედიზედ 4 წლის განმავლობაში ელექტრონული გადახდების წლიურად 10%-ით ზრდას შეუძლია გამოიწვიოს ჩრდილოვანი ეკონომიკის მაჩვენებლის 5%-ით შემცირება (A.T. Kearney, Inc 2013). ჩრდილოვანი ტრანზაქციების შესამცირებლად ქვეყნების მიერ გატარებული ღონისძიებების განხილვის შედეგად, აღმოაჩინეს მნიშვნელოვანი შედეგები როგორც განვითარებად, ისე განვითარებულ ქვეყნებში³⁶, რომელიც მოჰყვა ელექტრონული გადახდების წახალისების მიმართულებით გადადგმულ ნაბიჯებს. ჩრდილოვანი ეკონომიკის შესამცირებლად გატარებული ღონისძიებები კვლევაში ორ მიმართულებად არის სტრუქტურირებული: 1) პირდაპირი ღონისძიებები ჩრდილოვანი ეკონომიკის შესამცირებლად, რომლებიც ისტორიულად პრიორიტეტულ მექანიზმებად მიიჩნეოდა ქვეყნების მიერ. ასეთი ღონისძიებებია სპეციალური წესების, კონტროლისა და სანქციის მექანიზმების შემოღება, ბიუროკრატიის შემცირება, გადასახადების გამარტივება. ამ ტიპის ღონისძიებების განხილვა მოცემულ სტატიაში არ განხორციელდება სტატიის თემიდან გამომდინარე. 2) მეორე კატეგორიის ღონისძიებები ერთიანდება სახელწოდებით „ნაღდი ფულის ჩანაცვლება“, რომლებიც უფრო კომპლექსური/რთული პროცესებია, ვინაიდან მომხმარებლის ქცევის ცვლილებასთან არის დაკავშირებული და ამავე დროს ამ პროცესებში განსხვავებული სუბიექტებია (სახელმწიფო, ბანკები, საგადახდო მომსახურების პროვაიდერები, სავაჭრო/მომსახურების ობიექტები) ჩართული. „ნაღდი ფულის ჩანაცვლების“ ღონისძიებებს მიაკუთვნეს:

ა) ნაღდი ფულის გამოყენების დემოტივაცია;

ნაღდ ფულთან თავისუფალი წვდომა, კერძოდ, ბანკომატებიდან უფასოდ (საკომისიოს გარეშე) თანხის გამოტანა, ანელებს ელექტრონულ გადახდებზე გადასვლის პროცესს. ბანკომატის საკომისიოს არ არსებობა იწვევს ნაღდი ფულის შეუფერხებელ გატანას ბანკომატიდან და შესაბამისად ნაღდი ფულით გადახდებს სავაჭრო/მომსახურების ობიექტებში. ნაღდის გატანაზე საკომისიოს არ არსებობა აღიქმება როგორც უპირატესობა „ნაღდის“

35. Friedrich Schneider, PhD, University of Linz, Austria - Seemoreat: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/8lucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192#sthash.tmfVSlAM.dpuf

36. იხ. ჩანართი N3 - ელექტრონული გადახდების წახალისების მიზნით ქვეყნებში გატარებული ღონისძიებები

სასარგებლოდ და ყალიბდება მცდარი წარმოდგენა რომ „ნაღდი ფული არის უფასო“ (A.T. Kearney, Inc 2013).

ბ) ბარათების მიმღები მოწყობილობების ქსელის (პოს-ტერმინალების ქსელის) გაფართოება;

ელექტრონული გადახდების დანერგვაში უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საგადახდო ინფრასტრუქტურაზე თავისუფალ წვდომას (Summers, Nataraian, Baijal 2012, გვ. 146). მსოფლიო ბანკი, კვლევის საფუძველზე, ასევე ასახელებს პოს-ტერმინალების სიმცირეს ელექტრონული გადახდების სიმცირის ერთ-ერთ მიზეზად (იხ. დაწვრილებით ქვემოთ).

ქვეყნებში იქმნება პროექტები, რომელთა მიზანი არის ქვეყანაში ბარათის მიმღები მოწყობილობების ქსელის გაფართოება და ძირითადად გამიზნულია მცირე და საშუალო ზომის საცალო ობიექტების აღჭურვაზე ამ მოწყობილობებით (იხ. პოლონეთის და მექსიკის მაგალითები ჩანართში N3)

გ) პოს-გადახდების³⁷ წახალისება;

მომხმარებლის მიერ ბარათების გამოყენების სტიმულირება არის მარტივი გზა მათი ჩვევის შესაცვლელად. მსოფლიოში არსებული პრაქტიკიდან გამომდინარე, მომხმარებლის სტიმულირების საშუალებებია სხვადასხვა ტიპის გათამაშება/ლატარეის ორგანიზება (მაგ. მექსიკა. იხ. ჩანართი N3), ასევე, ცნობილია სამხრეთ კორეის მაგალითი, სადაც საგადასახადო ორგანო მომხმარებელს ბარათით განხორციელებული გადახდებიდან გარკვეულ თანხას უბრუნებდა (იხ. ჩანართი N3).

სავაჭრო ობიექტებისა და პროვაიდერების (ბანკების) წახალისება, რომლებიც უზრუნველყოფენ პოს-ტერმინალების ქსელის გაფართოებას, ხორციელდება ძირითადად საგადასახადო შეღავათების დაწესებით (იხ. ჩანართი N3).

ვარაუდობენ, რომ სავაჭრო ობიექტის მიერ პოს-ტერმინალებით გადახდებზე მომხმარებლისთვის საკომისიოს დაწესება, გავლენას მოახდენს მომხმარებლის არჩევანზე ნაღდი ფულის სასარგებლოდ, ამიტომ წარმოადგენს რისკს იმ ქვეყნებისთვის, სადაც ბარათებით გადახდის ოპერაციები ნაკლებად არის დანერგილი. ევროპის უმეტეს ქვეყანაში, საგადახდო მომსახურების დირექტივის დანერგვისას, აიკრძალა

ბარათებით გადახდებზე მომხმარებლისთვის საკომისიოს დაწესება (A.T. Kearney, Inc 2013).

დ) ელექტრონული გადახდების ზრდა;

ელექტრონული გადახდების დანერგვის პროცესში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სახელმწიფო, როგორც უმსხვილესი ინიციატორი და მიმღები გადახდებისა. მისი გადასვლა ელექტრონულ გადახდებზე, მნიშვნელოვნად გაზრდის ქვეყანაში ელექტრონული გადახდების წილს.

ამ მიმართულებით საქართველოში სახელმწიფოს მიერ მნიშვნელოვანი ნაბიჯები იქნა გადადგმული; კერძოდ, ძირითადი გადახდები (ხელფასები საჯარო მოსამსახურეებზე, პენსიები და სხვა) და ასევე შემოსავლები (გადასახადები და სხვა) ელექტრონული გადახდების სახით ხორციელდება და უდავოა რომ მნიშვნელოვნად იმოქმედა ქვეყანაში ელექტრონული გადახდების სტატისტიკაზე. რუმინეთში შეიქმნა ეროვნული სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფს ბარათების საშუალებით პოს-ტერმინალით და ონლაინ საშუალებებით გადასახადების გადახდას, რამაც გამოიწვია ბარათების საშუალებით გადასახადების გადახდის წლიური 34%-იანი ზრდა.

ევროპაში ფართოდ გამოიყენება ლიმიტების დაწესება ნაღდი ფულის ტრანზაქციებზე. ლიმიტები ქვეყნების მიხედვით განსხვავებულია; თუმცა შეიმჩნევა დაწესებული ზედა ზღვრის ოდენობის შემცირების ტენდენცია (იხ. ჩანართი N3). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნაღდი ფულის ოპერაციებზე დაწესებული შეზღუდვების შესრულების კონტროლი სახელმწიფოს მხრიდან რთულია (A.T. Kearney, Inc 2013).

ე) ნაღდი ფულის დეპონირების წახალისება;

ზოგ ქვეყანაში (ბრაზილია, ისრაელი) ანგარიშზე თანხის შეტანის ოპერაციაზე დაწესებული საკომისიო. უფასოდ ანგარიშზე შეტანა, დეპონირების საშუალება ბანკომატების მეშვეობით და მიზმიდგელი საპროცენტო სარგებელი ხელს უწყობს ნაღდი ფულის ბანკებში შედინებას (A.T. Kearney, Inc 2013). ამ კუთხითაც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ბაზრისთვის არ არის დამახასიათებელი მომხმარებლებისგან ნაღდი ფულის შეტანაზე საკომისიოების დაწესების პრაქტიკა.

37. ბარათის საშუალებით სავაჭრო/მომსახურების ობიექტში განხორციელებული გადახდა.

ჩანართი N3. ელექტრონული გადახდების წახალისების მიზნით სხვადასხვა ქვეყანაში გატარებული ღონისძიებები

2003 წელს **მექსიკაში** შეიქმნა ფონდი (FIMPE³⁸), რომლითაც დაფინანსდა მცირე და საშუალო ზომის მაღაზიების აღჭურვა პოს-ტერმინალებით. აღნიშნულმა პროექტმა 5 წლის განმავლობაში პოს-ტერმინალების 200%-იანი ზრდა, ხოლო ტრანზაქციების 300%-იანი ზრდა გამოიწვია. (A.T. Kearney, Inc 2010, გვ 8; A. T. Kearney, Inc 2013, გვ 17; WB 2008, გვ.xxvii). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პროექტის პარალელურად მიმდინარეობდა ლატარეა „BOLETAZO“, რომლის მიზანი სავაჭრო ობიექტებში ბარათებით გადახდებზე მომხმარებლების წახალისება იყო. დაუზუსტებელი ინფორმაციით, გათამაშებული იყო 3000-ზე მეტი ავტომატქანა.

მექსიკაში გატარებული ღონისძიების ინიციატორი ქვეყნის მთავრობა იყო, რომელმაც თავის მხრივ მოტივაცია შეუქმნა ბანკებს პოს-ტერმინალების ქსელის გაფართოებაზე მცირე და საშუალო სავაჭრო ობიექტებში, მათთვის ფისკალური სარგებლის დაწესების გზით. ამავე დროს, მექსიკის ცენტრალურმა ბანკმა (Bank of Mexico) შეისწავლა ბაზარზე სავაჭრო ობიექტებისთვის ბანკების მიერ დადგენილი პოს-ტერმინალის მომსახურების ტარიფი, რომელიც საკმაოდ მაღალი იყო, განსაკუთრებით მცირე მოვაჭრეებისთვის. უფლებამოსილების ფარგლებში ბანკებთან კომუნიკაციის შედეგად, ცენტრალურმა ბანკმა მიაღწია ურთიერთგაცვლის³⁹ საკომისიოს დაწვევას, რამაც თავის მხრივ გამოიწვია სავაჭრო ობიექტის პოს-ტერმინალის მომსახურების საკომისიოს შემცირებაც. აღნიშნულმა კოორდინირებულმა ქმედებამ გამოიწვია იმ სავაჭრო ობიექტების რაოდენობის სწრაფი ზრდა, რომლებიც იღებდნენ გადახდებს ბარათების საშუალებით (პოს-ტერმინალების რაოდენობა 140 ათასიდან გაიზარდა 550 ათასამდე) (Summers, Medina-Alvarez 2012, გვ. 335);

2010 წელს **პოლონეთში** ვიზა-პოლონეთის აღმასრულებელი კომიტეტის ინიციატივით დაიგეგმა პოლონეთის ბარათების მიმღები მოწყობილობების გაორმაგება. ეს პროექტი დაფინანსდა ვიზა-პოლონეთის წევრების მიერ და ორიენტირებული იყო მცირე ქალაქებსა და სოფლებში საშუალო ზომის საცალო მომსახურების/ვაჭრობის ობიექტებში ვიზას და სხვა სისტემების ბარათების მიმღები ქსელის გაფართოებაზე, ასევე არსებული პოს-ტერმინალების მოდერნიზაციაზე. ინიციატივას დიდი წარმატება ჰქონდა. 120 000 ახალი პოს-ტერმინალი იყო რეგისტრირებული, უმეტესად ისეთ ობიექტებში, სადაც გადახდები ნაღდი ფულით ხორციელდებოდა; მაგალითად, კვების ობიექტები, სასტუმროები და სხვა. აღნიშნული პროგრამის დანერგვის შემდეგ (2010 წლიდან 2013 წლამდე) პოლონეთში ჩრდილოვანი ეკონომიკა შემცირდა 26%-დან 23.8%-მდე. რა თქმა უნდა ამ შემცირებაზე სხვა ბევრი ფაქტორიც მოქმედებდა, მაგრამ უდავოა გატარებულმა ღონისძიებამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა დიდი ქალაქების ფარგლებს გარეთ ნაღდი ფულის შემცირებაში (A.T. Kearney, Inc 2013).

ბელგიაში პოს-ტერმინალებით აღიჭურვა დიდი სატრანსპორტო კომპანიების ტაქსები. აღნიშნული სექტორი ჩრდილოვანი ეკონომიკით ხასიათდება, თუმცა ვინაიდან პროექტი მიმდინარეობს სტადიაზე შედეგები არ არსებობს. საინტერესოა პროექტის შედეგების გაცნობა.

კოლუმბიაში და **არგენტინაში** დაწესდა საგადასახლო შეღავათი ბარათების საშუალებით განხორციელებულ საცალო შესყიდვებზე. კერძოდ, ბარათის საშუალებით გაყიდულ საქონელზე დღგ შემცირდა 5%-ული პუნქტით (21%-დან) არგენტინაში (2002 წლიდან), ხოლო კოლუმბიაში 2%-ული ერთეულით (16%-დან) (2004 წლიდან).

სამხრეთ კორეაში (1999 წლიდან) საგადასახლო ორგანომ შესთავაზა თავის მოსახლეობას ერთჯერადი გადახდის სახით გარკვეული თანხის დაბრუნება, თუ საკრედიტო ბარათების გამოყენებით შესრულებული ტრანზაქციების თანხა გადააჭარბებდა მათ მიერ მიღებული „გროსს“ შემოსავლის 20%-ს, ხოლო სადებეტო ბარათით განხორციელებული თანხა კი – შემოსავლის 25%-ს. თუ სამხრეთ კორეაში

38. The Electronic Payment In frastructure Fund (Fondode Infraestructurade Mediosde Pago Electronicos (FIMPE))

39. საკომისიო, რომელსაც უხრის პოს-ტერმინალის მომსახურე ბანკი (ექვივორი) ბარათის გამომშვებ ბანკს.

1990-იანი წლების დასაწყისში საბარათე ტრანზაქციები კერძო მოხმარების ხარჯების 5% იყო, 2000 წელს ამ მაჩვენებელმა 25%-ს, ხოლო 2009 წელს 50%-ს მიაღწია.

იტალიაში, ბულგარეთში, დანიაში, საფრანგეთში, საბერძნეთში, რუმინეთში, სლოვაკეთსა და ესპანეთში დაწესებულია ლიმიტი ნაღდი ფულით დასაშვებ ოპერაციაზე. იგი მკვეთრად განსხვავებულია ქვეყნების მიხედვით და 2012 წლის მდგომარეობით მერყეობს 1000 ევროდან 15 ათას ევრომდე თითო ოპერაციაზე.

შვედეთში მნიშვნელოვანი ძვრები შეიმჩნევა ნაღდი ფულის გაუქმების მიმართულებით. ბევრი ბარი არ იღებს ნაღდ ფულს; ბილეთები იყიდება ტექსტური მესიჯის ან უკონტაქტო ტექნიკურ-პროგრამული საშუალებების გამოყენებით; ბიზნესის მზარდი რაოდენობა იღებს მხოლოდ ბარათით გადახდებს; სამი დიდი ბანკის 780 ფილიალიდან 530 ფილიალი არ აწარმოებს ოპერაციებს ნაღდი ფულით. ქვეყნის სიდიდით მე-4 ქალაქში – უფსალაში სავაჭრო ობიექტებს ასწავლიან თუ როგორ აარიდონ თავი ნაღდ ფულს, აღნიშნული კი ზოგადი პროგრამის – როგორ გაუქმდეს ნაღდი ფული ქალაქში – ნაწილია. (A.T. Kearney, Inc 2013).

სტატიაში „ინოვაციები საცალო გადახდებში“ ასევე აღნიშნულია, რომ ნაღდი ფულიდან ელექტრონულ ინსტრუმენტებზე გადასვლის ხელშემწყობ გარემოებად მიიჩნევა, თუ რამდენად აკმაყოფილებს ელექტრონული ინსტრუმენტი მომხმარებლის მოთხოვნებს გადახდების განხორციელებისას (Summers, Natarajan, Baijal 2012, გვ. 146), სხვაგვარად რომ ვთქვათ რამდენად კომფორტულია მომხმარებლისთვის ინსტრუმენტი სხვადასხვა ტიპის გადახდების განხორციელებისას. კომფორტს უზრუნველყოფს ფულად სახსრებთან წვდომის მოხერხებულობა (ბარათი, ინტერნეტ-ბანკინგი, მობილური ბანკინგი), გადახდის ოპერაციის შესრულების სიმარტივე და ფასი.

მსოფლიო ბანკის 2010 წლის კვლევის შედეგების საფუძველზე, ქვეყნებში უნაღდო გადახდების დაბალი დონის გამომწვევ მიზეზებად დასახელდა: ა) უნაღდო გადახდების ინიცირებისა და მიწოდების არსების ქსელის განვითარების დაბალი დონე (მაგ. პოს-ტერმინალების სიმცირე, რომელსაც თან ერთვის არსებული ინფრასტრუქტურის დაბალი ურთიერთკავშირი⁴⁰); ბ) განვითარებად ქვეყნებში მოსახლეობის თანამედროვე საგადახდო ინსტრუმენტებზე თავისუფალი წვდომის არ არსებობა, განსაკუთრებით ურბანული ზონების ფარგლებს გარეთ; გ) საბანკო ინსტიტუტებს შორის, ზოგ შემ-

თხვევებში ბანკებსა და სხვა საგადახდო მომსახურების პროვაიდერებს შორის, კონკურენციის დაბალი დონე, რაც იწვევს მაღალ ფასებსა და მომსახურების ლიმიტირებულ გავრცელებას; დ) ეროვნული საგადახდო სისტემების რეფორმების დროს სახელმწიფოს, როგორც გადახდების ერთ-ერთი ძირითადი ორიგინატორის/ინიციატორის და მიმღების, ან/და კომუნალური მომსახურების კომპანიების ან სხვა მსხვილი კომერციული კომპანიების მოთხოვნების გაუთვალისწინებლობა, რამაც შედეგად გამოიღო აღნიშნული პირების მიერ ნაღდი გადახდებისადმი უპირატესობის მინიჭება.

საქართველოში ელექტრონული (უნაღდო) გადახდების, კერძოდ კი, ბარათებით გადახდების ზრდის ხელშემწყობი მიზეზების დასადგენად და იმის დასაზუსტებლად, თუ ზემოთ ჩამოთვლილი მიზეზებიდან რომელი შეიძლება ჩაითვალოს საქართველოსთვის რელევანტურად, აუცილებელია ძირეული კვლევების ჩატარება. თუმცა, მოსალოდნელია, რომ მომხმარებელთა ცნობიერების ამაღლებისა (ფინანსური განათლება) და მათ მიერ ელექტრონული ინსტრუმენტების გამოყენების წახალისების მიზნით დაგეგმილმა ღონისძიებებმა, დააჩქაროს ქვეყანაში უნაღდო გადახდების ზრდის ტემპი, როგორც ეს სხვა ქვეყნების მაგალითზე მოხდა.

40. „ინფრასტრუქტურის ურთიერთკავშირი“ არ შემოიფარგლება მხოლოდ ინფრასტრუქტურის ტექნიკური ურთიერთკავშირით, არამედ ასევე მოიცავს, მაგ. ისეთ სატარიფო პოლიტიკას, რომელიც ხელს უწყობს (ან არ აბრკოლებს) ინფრასტრუქტურის ცალკეულ კომპონენტებს შორის ურთიერთკავშირს.

დასკვნა

შევვიძლია დავასკვნათ, რომ საგადახდო სისტემა ემსახურება შინაარსობრივად მრავალფეროვანი ტრანზაქციების შესრულებას; დაწყებული, ფიზიკურ პირებს შორის გადახდებითა და ხელფასის მიღებით და დამთავრებული, ფინანსური ბაზრებისა და ეროვნული ბანკის მონეტარული პოლიტიკის ფარგლებში განხორციელებული ოპერაციებით. სტატიაში მოყვანილი მოსაზრებებიდან გამომდინარე, წარმოდგენელია დღევანდელი ეკონომიკის არსებობა დროის რეალურ რეჟიმში ანგარიშსწორების სისტემის არსებობის გარეშე, ასევე

მომხმარებელთა მიერ გადახდების მიმართ მოთხოვნების დაკმაყოფილება საცალო საგადახდო სისტემებისა და ინსტრუმენტების (როგორცაა საკრედიტო გადარიცხვა (ე.წ. საბანკო გადარიცხვა) და საგადახდო ბარათი) გარეშე. სტატიაში მოყვანილი ელექტრონული გადახდების ზრდისა და ნაღდი ფულის შემცირების სარგებლიდან გამომდინარე, ასევე გასათვალისწინებელია სხვა ქვეყნების მიერ ელექტრონული გადახდების ზრდის ხელშეწყობის მიმართულებით გადადგმული ნაბიჯები.

ლიტერატურა:

- [1] A.T. KearneyInc, Friedrich Schneider 2010, The Shadow Economy in Europe, <http://media.hotnews.ro/media_server1/document-2011-05-8-8602544-0-shadow.pdf>
- [2] A.T. KearneyInc, Friedrich Schneider 2013, The Shadow Economy in Europe, <<http://www.atkearney.com/documents/10192/1743816/The+Shadow+Economy+in+Europe+2013.pdf/42062924-fac2-4c2c-ad8b-0c02e117e428>>
- [3] Bank of England 2000, Oversight of Payment Systems, <<http://www.bankofengland.co.uk/publications/Documents/psor/ops.pdf>>
- [4] BIS 2003, CPSS - A Glossary of terms used in payments and settlement systems, <<http://www.bis.org/cpmi/publ/d00b.pdf>>
- [5] BIS, about the CPML, <<http://www.bis.org/cpmi/info.htm>>
- [6] BIS, Principles for Financial Market Infrastructures, <http://www.bis.org/cpmi/info_pfmi.htm>
- [7] BIS, Real Time Gross Settlement System, <<http://www.bis.org/cpmi/publ/d22.pdf>>
- [8] CPSS 2006, General Guidance for National Payment System Development, BIS publications, <<http://www.bis.org/cpmi/publ/d70.pdf>>
- [9] CPSS 2005, Central Bank Oversight of Payment and Settlement System, <<http://www.bis.org/cpmi/publ/d68.pdf>>
- [10] ECB 2009, Glossary of Terms related to Payment, Clearing and Settlement Systems, <<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/glossaryrelatedtopaymentclearingandsettlementsystems.en.pdf>>
- [11] FIMPE 2007, ExploringFrontiers in PaymentsSystemsDevelopment, <https://www.google.com/url?sa=t&rc=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Finfo.worldbank.org%2Fetools%2Fdocs%2Flibrary%2F240775%2FFIMPE-WB%252031-05-07.ppt&ei=wK10VJW_KcbCywOf_IkWD&usq=AFQjCNGBU9wM6i6v08qJ5QCO7a76pXfLSA&bvm=bv.80185997,d.ZGU&cad=rjt>
- [12] FSB, Key Standards for Sound Financial Systems, <http://www.financialstabilityboard.org/cos/key_standards.htm>
- [13] Kokkola Tom, 2010, The Payment System, ECB publication<
- [14] NY FED, Fedwire® and National Settlement Services, <<http://www.ny.frb.org/aboutthefed/fedpoint/fed43.html>>
- [15] Payments News, Visa Spotlights Payment Card Incentive Programs, <http://www.paymentsnews.com/2006/05/visa_spotlights.html>
- [16] SchneiderFriedrich, BuehnAndreas, MontenegroClaudio E. 2010, ShadowEconomiesAll over the World, <<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/3928/WPS5356.pdf?sequence=1>>
- [17] Summers Bruce J. 2012, Payment Systems: Design, Governance, Oversight, Central Banking Publication a division of Incisive Financial Publishing Ltd, Incisive Media, London
- [18] TrichetJean-Claude, 2010, The Payment System, Foreword, ECB publication>
- [19] WB 2008, Balancing Cooperation and Competition in Retail Payment Systems, <https://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/integr_innov/PolicyBrief_CooperationCompetitionRetailPayments_1.pdf?4478a4df130cb9cb23190e511664171a>
- [20] WB 2010, Payment Systems Worldwide Global Payment Systems Survey - Appendix, <<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTFINANCIALSECTOR/0,,contentMDK:22211642~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:282885,00.html>>
- [21] WB 2010, Payment Systems Worldwide Global Payment Systems Survey, <<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTFINANCIALSECTOR/0,,contentMDK:22211642~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:282885,00.html>>
- [22] ZandiMark, Virendra Singh, JustinIrving, Moodys' Analitics 2013, The Impact of Electronic Payments on Economic Growth, <http://usa.visa.com/download/corporate/_media/moodys-economy-white-paper-feb-2013.pdf>
- [23] ZandiMark, VirendraSingh, Moodys' Analitics 2010, The ImpactofElectronicPaymentsonEconomicGrowth, <<http://betterthancash.org/wp-content/uploads/2012/09/Moodys-WhitePaper-March-2010-Cards-contribute-to-GDP.pdf>>
- [24] საქართველოს ეროვნული ბანკი, დროისრეალურეჭიმშიანგარიშსწორებისსისტემა (RTGS), <<https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=204>>
- [25] საქართველოს ეროვნული ბანკი, საგადახდო სისტემების განვითარების მიმოხილვა, <<https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=202>>
- [26] საქართველოს ეროვნული ბანკი,სიახლეები, <<https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=336>>
- [27] საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, საგადახდო სისტემის და საგადახდო მომსახურების შესახებ საქართველოს კანონი, <https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldmssearch&view=docView&id=1673253&lang=ge>
- [28] საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, საქართველოს საგადასახდო კოდექსი, <https://matsne.gov.ge/index.php?option=com_ldmssearch&view=docView&id=1043717&lang=ge>